

Ritoók Zsigmond (1929–2026). Egységes mű, egységes élet. Sőt, élet és mű egysége. Ez az első és legáthatóbb gondolat, amely Ritoók Zsigmondról nem sokkal halála után gondolkodva előtérbe nyomul. Személyiségnek és ízlésnek, értékrendnek és életútnak, érdeklődésnek és észjárásnak manapság oly ritka egyöntetűsége. Ritoók középpolgári értelmiségi családjából, ahol kiemelkedő elődei is voltak, a szellemi értékek, a műveltség és a humanizmus egyszerre értékőrző és szabadelvű tiszteletét hozta magával. Együtt azzal a református lelki és erkölcsi kultúrával, amely mindvégig meghatározta az életét: hite volt a végső forrása az őt oly erősen jellemző kötelességtudatnak és lan-kadatlan törekvésnek, hogy a tetteit mindenkor összhangba hozza – amennyire ez esendő emberként lehetséges – az elveivel. A híres Lónyai utcai Református Gimnáziumban, amely a két világháború között majdani jeles ókortudósok, fordítók egész sorát készítette föl a pályára – Devecseri Gábertől Borzsák Istvánon át Szilágyi János Györgyig, hogy csak néhányukat említsem –, ezek az alapok kaptak megerősítést, s hozzájuk jött még a klasszikus műveltség formáló ereje, egy életen át tartó megigéző hatása. Egyetemi évei alatt fordult – főként Szabó Árpád hatására – az ókori görögség felé, s mindvégig ez a kultúra maradt érdeklődésének középpontjában. Egyetemi pályáját kényszerű szünet szakította meg, miután az 1956-os forradalmat követő megtorlásban a kommunisták által ki-végzett kiváló vesztprémi tanár, Brusznay Árpád melletti kiállítás aláírásáért 1958-ban elbocsátották. Tizenkét év gimnáziumi tanítás után majd csak 1970-ben térhetett vissza először a kutatói, majd néhány évvel később az egyetemi oktatói munkához is. Ettől kezdve ez töltötte ki életét, egészen az utolsó évekig. Csak egyetlen jellemző mozzanatra utalva: a Covid-járvány alatt, már kilencvenes éveiben járva, fordította le Plutarchos *Hogyan kell az ifjúnak költeményeket olvasni?* című munkáját. Egyetlen percet sem hagyott veszendőbe menni, sem a 20. századi közép-európai történelem pusztító csapásai, szellemet és jellemet őrlő pokoli malmi, sem pedig, idős korában, testi bajai és veszteségei sem törték meg munkakedvét és derűjét. Utolsó évtizedeiben megérdemelten vált a magyarországi bölcsészet emblematisz – tekintélyes és szerethető – figurájává, és számos jelentős állami kitün-tetést, valamint a tudományos közösség és a szélesebb közönség elismerését kifejező díjat kapott.

Mi az, ami Ritoók munkásságának egységét megadja? Alighanem az, hogy az antikvitás örök-ségének értelmezése az ő számára az önmegértés lezárhatatlan és mindig változó, mindig másként, más kérdéseket és más eredményeket hozó folyamatát jelenti – akkor is, ha a legapróbb szakmai részletekről van szó. „Az antikvitás nem szobortalapzaton álló, távoli, idegen: rólunk van szó” – fogalmazza meg *Babits és az antikvitás* című tanulmányában. Ez a hermeneutikainak nevezhető alapállás nem a szakmaiság háttérbe szorítását vagy valamiféle szubjektív esetlegesség ünneplését és az értelmező személyiségének előtérbe tolakodását jelenti (ha valami, akkor ez igencsak távol állott tőle). Sokkal inkább azt, hogy az ő szemében a szakszerűségnek az önmegértés egzisztenciális eseményébe ágyazottan volt egyáltalán értelme. Annak belátását és tevékeny megvalósítását tehát, hogy lehetünk ugyan a legaprólékosabb és legkörültekintőbb filológusok – és legyünk is: Ritoók munkássága erre is példa –, ha munkánkat nem vezérli olyan kérdés, amelynek a kor és önmagunk számára is valódi tétje van, akkor igazi tudomány helyett csak turkálunk a „tudni nem érdemes dol-gok” szürke és élettelen némedt meddőhányóiban. Az ókortudomány életérdekű művelése mellett persze már sokan állást foglaltak Humboldtól Nietzsche és Kerényin át Szilágyi János Györgyig. Az igazi kérdés tehát itt inkább az, hogy a mindennapi munka során, az oktatásban és a kutatásban mennyire és hogyan tudjuk ezt az oly jól ismert „közhelyet” gyakorlatunk eleven és hathatós valósá-gává tenni. Ritoók tanulmányaiból mindenesetre ennek az egzisztenciális elköteleződésnek – ahogyan ő fogalmaz: „a »mesterség« közérdekű vagy éppen újszerű” alkalmazásának – igénye sugárzik, s ez alighanem egész munkásságának is legnagyobb érdeme.

Ebből a leglátogabb látószögből nézve már kevésbé meglepő, ha ennek a munkásságnak a tartalmi és módszertani súlypontjait leginkább a *közvetítés* fogalmán keresztül rendezhetjük el. A közvetítés mozzanata, történeti, emlékezteti, technikai és intézményes megjelenése az, ami Ritoók Zsigmondot egész életében és munkásságában foglalkoztatta, *A görög énekmondóktól a Homéros Magyarországon*

című monográfiáig. Kezdetől ott van ebben a közvetítés iránti érdeklődésben Terentianus Maurusnak, a Kr.u. 2–3. század fordulóján élt latin grammatikusnak a bölcs mondása: *Pro capto lectoris habent sua fata libelli*: a könyvek sorsát az olvasó felfogása határozza meg. E szavakat sokszor idézik, bár jobbára csak a megfogalmazás második felét: így tulajdonítva a műveknek „saját” sorsot, az olvasóktól és a keletkezés és befogadás történeti körülményeitől független életet. Terentianus Maurus azonban éppen a befogadó szerepét hangsúlyozza egy szöveg értelmének előállításában és értékének meghatározásában. Ritoók Zsigmond ezzel teljesen egyetértett. Mi több: valójában igencsak összetetten értette ezt a hexametert, amikor a következő kiegészítő értelmezést fűzte hozzá: „»Az olvasó felfogóképességét« természetesen nemcsak az egyéni adottságok, hanem az egyes korok közgondolkodása, közlése is meghatározza”. Vagyis itt is, újra: nem a szubjektum kénye-kedve szerint, hanem egész korokat meghatározó szellemi és tudományos irányzatok szempontjai felől olvasódnak a könyvek (akár tud erről az adott szubjektum, akár nem).

Az ókortudomány történetét vizsgálva – ami végigkíséri munkásságát s amire újfent a közvetítés alapkérdése indította – Ritoók számára éppen ezért fontos kérdés, hogy végtére mi az, ami egy tudományos teljesítmény, egy értelmezés hatékonyságát, kanonizáló erejét megadja? Válasza egyértelmű: azok az értelmezések lettek igazán befolyásosak, amelyek valamiképpen figyeltek korok meghatározó szellemi áramlataira, sőt akár összhangban vagy épp komplementer viszonyban álltak velük. Utolsó terjedelmesebb könyvében, a Homéros magyarországi hatás- és recepciótörténetéről írott munkában ezért fordulhat az emlékeztettörténet módszere felé, amelynek keretében – Jan Assmann megfogalmazását idézve – a kutatót „nem a múlt mint olyan érdekli, hanem a múlt csak úgy, ahogy emlékeznek rá.” Ritoókot e monográfiában az foglalkoztatja, hogy a magyar kultúra a különböző korokban hogyan „emlékezett” Homérosra, vagyis hogyan használta, sajátította el a maga mindenkori sajátos feltételei között, a maga sajátos érdekeinek megfelelően újra és újra, s ezáltal hogyan szötte bele a maga mindenkori jelenének mindenkor újrászövődő kulturális textúrájába. Ráadásul az emlékeztettörténeti szempontot kiegészítve az intézménytörténettel is: bevonva a vizsgálódásba Homéros helyzetét a magyarországi oktatásban és nevelésben. Élet és mű itt is összeér, hiszen Ritoók a hazai ókorászok több generációjának képzésében és – bármily furcsán hangzik ez egy komoly szaktudósról és professzorról szólva – nevelésében is jelentős részt vállalt. Tanári munkájával, sokrétű szakmai és erkölcsi támogatásával, szívélyes és baráti közlekedésével, kiapadhatatlan érdeklődésével, az írásaiból és a magatartásából sugárzó szeretettil emberségével és az ókor iránti józan és rajongó szeretetével sokunknak segített és adott példát, gyakran azoknak is meghatározót, akik a szó iskolai értelmében nem voltak tanítványai. Talán nem túlzás föltételezni, hogy a Homéros-könyvvel magával is lehetett ilyen – a szó legjobb értelmében vett – pedagógiai és ennyiben politikai célja, amennyiben ez a mű erős állásfoglalás is egyfelől a hagyományos európai műveltségnek és életmódnak a megőrzése és továbbadása, másfelől Magyarországnak, a magyar kultúrának az európai kultúrába ágyazottsága mellett. Ma mindkét elköteleződés egyaránt fontos, vagy inkább mondanám úgy: életbevágó.

Eminens módon tartozik a közvetítés kérdésköréhez, hogy Ritoók Zsigmondot már *A görög énekmondók* című kismonográfiában is (1973) intenzíven foglalkoztatta a közvetítés mint technikai kérdés, az anyagi értelemben vett medialis történeti viszonyainak föltárása. Nemcsak az *aoiidosok énekmondását* (az összetett szó mindkét elemén hangsúlynak kell lennie), hanem mindenféle értelmezés és általában a filológiai munka, sőt egyáltalán a „szövegek” történeti változékonyságát Ritoók mediális tényezőkhöz is hozzáköti. Ezzel a magyar kutatásból Marót Károly felfogásához kapcsolódik, ahogyan abban is, hogy ez a kérdésföltevés ugyanakkor sohasem szűkül nála pusztán a közvetítés technikai-materiális feltételeire, hanem mindig a szöveghasználat gyakorlata, tehát a befogadói igények lesznek a fontosak. Ugyanez a mediális érdeklődés vezeti Ritoókot akkor is, amikor a görög életet meghatározó két kulturális intézményről, ezek anyagi, institutionális, társadalmi, politikai és gazdasági meghatározottságairól szerkeszt egy rendkívül hasznos kis könyvet (*Színház és stadion*,

1968). S persze az a mű is megragadható a közvetítés (mint népszerűsítés) felől, amelynek nyomán talán a legtöbben ismerik Ritoók nevét: ő írta *A görög kultúra aranykora* (1968) című monumentális kultúrtörténeti munka irodalom- és filozófiatörténeti fejezeteit, sokunk gimnáziumi-egyetemi alap olvasmányélményét, köztük nemcsak későbbi ókorászokét. E könyv elemzései máig sokat mondanak a nyitott szívű és eszű olvasónak.

Hogyan találkozunk a műalkotásokkal? Melyek azok az anyagi, mediális, intézményes, társadalmi és szellemi föltételek, melyek közepette a nagyszerű művek megérintenek bennünket? Hogyan lehet megragadni az esztétikai tapasztalatot? Ez talán a közvetítés átfogó fogalmának az a sajátos érvényességi köre, amely Ritoókot a leginkább megragadta, s minden munkájában (azokban is, ahol témaként nem kerül elő) ez mozgatta: a *Források az ókori görög zeneesztétika történetéhez* című szöveggyűjteménytől (1982) a *Vágy, költészet, megismerés* című tanulmányon át (1992) Aristotelés *Poétikájának* (1997) és Platón *Ión* című dialógusának fordításáig (2000). (Aligha véletlen, hogy a *Vágy költészet, megismerés* nemcsak egy tanulmány címe, hanem ez került Ritoók reprezentatív tanulmánykötetének borítójára is [2009]). Ritoókot egyszerre foglalkoztatja a művészi alkotások testi, testes hatása és az elemi vágy, amely újra és újra hozzájuk hajt bennünket, s a művek komplex hatásmódja, amely az élvezeten túl a nevelés és a tanítás szerepkörét is átfogja. Ritoók sohasem egyoldalúan, hanem mindig ebben az összetettségben, funkcióinak teljességében vizsgálja a műveket és bontja ki az esztétikai elméletek tanulságait. *Delectare és prodesse* összefonódása ez, amelyről Horatius is beszél (s amely legfőképpen az emberi létezés, az emberi egzisztencia alapkérdései körül rendeződik kristályos szerkezetű Ritoók irodalmi elemzéseiben). Ezeknek az elmélettörténeti műveknek a hatása is messze túlnő a klasszika-filológián, esztétika- és filozófiatörténészek is belőlük tanulják szakmájuk alapjait – a tudományszakok között mindenkor kíváncsok közvetítés példaként.

A klasszikus hagyomány elnémulásának lehetősége ott sötétlik utolsó nagy munkájának, a Homéros-könyvnek a horizontján. Ritoók interjúkban is beszél erről: soha nem eldöntött tényként, de mindig érzékeltetve a fenyegető lehetőséget – s többnyire némi óvatos bizakodást is mutatva. Pontosan érzekelte tudományának az utóbbi két-három évtizedben végbemenő átalakulását: egyrészt a térvessztés, a visszaszorulás fájdalmas jelenségét, másrészt a fiatal nemzedékek erejét és tehetségét, s hogy ezek érdeklődése a korábnál erőteljesebben fordult az elméleti kérdések felé. Összhangban a nemzetközi kutatás legjobb színvonalával, melynek törekvése, ahogyan ezt Jürgen Paul Schwindt a *Klassische Philologie* inter disciplinas című kötet bevezetőjében megfogalmazta, „a történeti-kritikai filológia kipróbált hagyományainak összekapcsolása a modern elméletalkotás mintáival.” Ritoók érdeklődő nyitottsággal fordult ezek felé a fejlemények felé, világosan érzékelve, hogy ez a jövő útja. Miközben mindig bölcsen és jóakarattal intett a hagyományos filológia eredményeinek megbecsülésére, valamint a világos fogalmazás eszméjének és az antik művek sajátos értelmezési igényeinek szem előtt tartására. A nemzedékek között is közvetítővé tudott válni.

Egy bekezdés erejéig arra is érdemes kitérni, ami nem szigorúan a tudományos kérdésföltevést és módszertant illeti, de Ritoók diskurzusvezetésének, érvelésmódjának egyik leginkább szembevetendő jele. Ezt első közelítésben egyfajta kiegyensúlyozottnak, elfogulatlanságnak, visszafogott tárgy-szerűségnek, sőt akár: szerénységnek lehetne nevezni. Nem valamiféle objektivitás illuzórikus hitéről van itt szó (az éppen nem lenne szerény), hanem a jótékony kételyről a saját mindenkori mondandó érvényességével szemben, és a másik vélemény lehetséges igazságának megérteni akarásáról – nem feltétlenül elfogadásáról. (Ritoók megközelítésének elfogulatlanságát jól mutatja például az a tény, hogy Kölcsey, Arany és Németh László Homérosra vonatkozó meglátásait a szaktudományos vizsgálódásokkal egyenrangúként, sőt olykor azok belátásait megelőlegezőként elemzi.) Ez fontos hermeneutikai érény, melyet akár sportszerűségnek is lehetne nevezni, a *fairness* gyakorlásának, Ritoók *gentlemanlike* nyelvi magatartásának, amely egyébként – egy pillanatra fölpillantva könyveiből – nemcsak nyelvi, hanem a való életben is követett magatartásmódja volt. Itt is jól érzékelhető az egység élet és mű között. Nem véletlenül használtam angol kifejezéseket: Ritoók érvelésmódjában

és dikciójában, s ugyanígy emberi közlekedésében is, ezeket meghatározóan, volt valami angolos. (Legalábbis ahogyan a magyar nyelv és érzékelésmód az „angolosságot” sztereotipizálja.)

Amikor Bene László barátommal 2025 telén utoljára meglátogattuk őt, jó hírekről, mindenféle könyvek és fordítások megjelenéséről és készüléséről, antikos pályázatok és konferenciák sikeréről tudtunk beszámolni neki. A beszélgetés kezdetén tapasztalt elesettség lassanként eltűnt, szeme csillogással telt meg, és némileg már mintha a távolból, de fölviányozódva hallgatta a jó híreket. „Úgy látszik, akkor most is van értelme és lesz folytatása a munkánknak, az embereket továbbra is érdekli az, amit az antik művek mondani tudnak nekik” – a tanár úr félóra múltán ezzel foglalta össze búcsúzásképpen a beszélgetés tanulságait. Mert hamar elfáradt persze, ám a jól ismert, szeretettel és kíváncsian fürkésző tekintete az utolsó búcsúzáskor is fénytel és melegséggel volt tele.

SIMON ATTILA